

UOT 372.891

Solmaya Əmrəli qızı Əmrəliyeva
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi

COĞRAFIYA FƏNNİNİN TƏDRİSİNDƏ PRAKTİK İŞLƏRİN TƏŞKİLİ

Солмая Амрели гызы Амралиева
преподаватель
Азербайджанского Государственного Педагогического Университета

ОРГАНИЗАЦИЯ ПРАКТИЧЕСКОЙ РАБОТЫ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ ГЕОГРАФИИ

Solmaya Amreli Amralieva
lecturer at Azerbaijan State Pedagogical University

ORGANIZATION OF PRACTICAL WORK IN TEACHING GEOGRAPHY

Xülasə. Cəmiyyətin gələcəyi onun yetişməkdə olan gənc nəslinin daha savadlı, həyati bacarıqlara malik olması, öyrəndiklərini həyata tətbiq edə bilməsindən çox asılıdır. Artıq neçə illərdir ki, respublikamızda təhsil sahəsində ciddi islahatlar həyata keçirilir. Ümumi təhsil sistemində aparılan tədqiqat və təhlil nəticəsində islahat hədəfləri düzgün müəyyənləşdirilib və buna uyğun dəqiq fəaliyyət proqramı hazırlanıb. Ümumi orta və tam orta təhsil səviyyəsində müəllimlər öz işlərini dövrün tələblərinə uyğun qurmağa çalışırlar. Bunu şagirdlərin meyl və maraqları, onların yaradıcılıq, bilik, bacarıq və vərdislərinin inkişafı, müasir texniki vasitələrə maraq hissini artırmasını tələb edir.

Açar sözlər: *coğrafiya, praktik işlər, müstəqil işlər, şagird, təfəkkür, inkişaf, yenilik, yaradıcılıq, müəllim*

Резюме. Будущее общества зависит от того, чтобы его подрастающее молодое поколение было более образованным, обладало жизненными навыками и способностью применять полученные знания в жизни. Серьезные реформы в сфере образования проводятся в нашей республике уже несколько лет. В результате исследования и анализа, проведенного в системе общего образования, были правильно определены цели реформы и соответственно подготовлена четкая программа действий. На уровне общего среднего и старшего среднего образования учителя стараются строить свою работу в соответствии с требованиями времени. Этому требуют склонности и интересы учащихся, развитие их творческих способностей, знаний, умений и навыков, возрастающий интерес к современным техническим средствам.

Ключевые слова: *география, практическая работа, самостоятельная работа, студент, мышление, развитие, новаторство, творчество, учитель*

Summary. The future of society depends on the fact that its growing young generation is more educated, has life skills, and is able to apply what they have learned to life. Serious reforms in the field of education have been carried out in our republic for several years now. As a result of the research and analysis conducted in the general education system, the goals of the reform were correctly defined and a precise action program was prepared accordingly. At the general secondary and upper secondary education level, teachers try to build their work according to the requirements of the time. This is required by the inclinations and interests of the students, the development of their creativity, knowledge, skills and habits, and the increasing interest in modern technical means.

Key words: *geography, practical work, independent work, student, thinking, development, innovation, creativity, teacher*

Coğrafiya fənnini tədris edən müəllimlər təhsilimizdəki yenilikləri, yeni təlim forma və üsullarını, təlimin təşkilinə verilən əsas tələbləri

öz pedaqoji fəaliyyətində tətbiq etməyə səy göstərməli, müəllim-şagird münasibətlərini düzgün qurmalı, hər bir şagirdin nəyə qadir olduğunu,

onun qabiliyyətini, istedadını düzgün istiqamətləndirməyi, psixoloji xüsusiyyətlərini dərinlən bilməli, pedaqoji ünsiyyət yaratmağı bacarmalıdır. Pedaqoji ünsiyyət müəllimlə şagirdlər arasındakı birgə fəaliyyətin məqsəd və məzmunları əsasında qurulmuş qarşılıqlı təsir prosesini özündə əks etdirir.

Coğrafiya fənninin əsas vəzifəsi şagirdlərdə yaradıcı və müstəqil düşünmə qabiliyyəti, müstəqil olaraq biliklərə yiyələnmək bacarığını formalaşdırmaqdan ibarətdir. Bunları da həyata keçirmək üçün təlim prosesi zamanı praktik və müstəqil işlərin həyata keçirilməsi ümdə məsələlərdən biridir. Müstəqil və praktik işlər peşəkar müəllimin bilik və bacarıqları əsasında həyata keçirilə bilər. Müəllimin peşəkar olması onun şagirdlərə münasibətində, davranışında əks olunur. Coğrafiya fənnini tədris edən müəllim coğrafiya elminin bütün tədqiqat metodlarından xəbərdar olmalıdır ki, istər müqayisə, istər statistik məlumatlar və s. istifadə edə bilsin.

“Coğrafiyada praktiki iş” termini hələ 20-ci əsrin 70-ci illərində izahlı və illüstrativ tədris metodunun hökmranlığı altında coğrafiya fənninin məzmununun xüsusiyyətlərini əks etdirən tədris əsərlərinin ümumiləşdirilmiş adı kimi yaranmışdır. Coğrafiya proqramlarına daxil olan praktiki işlər praktiki fəaliyyətin – torpaqda işləmək, təbiətdə və istehsalatda müşahidələr aparmaq, plan və xəritələr üzrə konkret məsələlərin həlli, statistik və iqtisadi göstəricilərlə işləmək imkanı verirdi. Praktik işin əsas məqsədi tələbələrə müəyyən bir tədris fənninə xas olan bacarıq və vərdislərlə təchiz etmək idi.

Fənnin tədrisində müstəqil və praktik işlər mövzular mənimsəniləndikdən sonra həyata keçirilir. Coğrafiya dərslərində praktik işin özünəməxsus məzmunu və yerinə yetirilmə üsulları mövcuddur.

Praktik işlərin müxtəlifliyi onların təsnifatına ehtiyac yaradır. Ən məşhur təsnifat əsaslarından biri tələbələrin idrak müstəqilliyinin səviyyəsidir:

- reproduktiv, yəni, şagirdlərə tanış olan situasiyada biliyin reproduksiyası və ya şagirdin modelə uyğun hərəkət etmək bacarığı;

- qismən tədqiqat xarakterli, yəni, şagirdin bilik və bacarıqların ötürülməsini həyata keçirmək, bilikləri bir qədər dəyişdirilmiş şərtlərlə problemlərin həllində tətbiq etmək qabiliyyətini fərz etməklə;

- yaradıcı.

Eyni zamanda, əsərin koqnitiv müstəqillik dərəcəsi adlandırılıla bilən mühüm bir xüsusiyyəti də çox vaxt diqqətdən kənar qalır. Məsələn, tələbə fərdi işləyir, lakin eyni zamanda işi görür:

- a) müəllimin ona verdiyi hazır plana uyğun olaraq;

- b) ilkin göstərişdən sonra: necə, nəyi və hansı ardıcılıqla yerinə yetirmək;

- c) lazım gəldikdə suallarla müəllimə müraciət etmək və hər dəfə lazımı yardım almaq.

İcra formasına görə praktik işlər fərqlənir: fərdi, qrup və kollektiv iş. Qrup işi cütlər və müxtəlif sayda tələbələrin olduğu qruplarda, məsələn, 3-5 nəfərlik kiçik qruplarda və böyük qruplarda aparıla bilər.

Praktiki işlər tədris prosesində şagirdlərin təfəkkürünün formalaşmasına və bacarıqlarının inkişafına mühüm təsir göstərir. Coğrafiyanın tədrisində hər hansı bir mövzunu xəritə üzərində praktik olaraq şagirdlərlə birgə işləmək onların fənnə marağının artmasına səbəb olur. Şagird nəzəri biliyi öyrəndikdən sonra verilən tapşırığı xəritə üzərində müstəqil olaraq işləyir və bu zaman onda zəruri bacarıqlar yaranır. Bildiyimiz kimi, ümumtəhsil orta məktəblərin coğrafiya dərslərində praktik dərslərə müəyyən qədər yer verilir. Məsələn, VI sinfin dərslərində “Əhali xəritəsi və statistik göstəricilərlə iş”, “İqlim göstəricilərinin xəritə və qrafiklərlə təsviri”, “Planın tərtibi və onun üzərində iş” adlı praktik dərslər verilmişdir.

VII sinfin dərslərində “Azərbaycan Respublikasının relyefi”, “Azərbaycan Respublikasının çayları və gölləri”, “Xəritədə nöqtələrin coğrafi mövqeyinin təyin edilməsi”, “Dünya əhalisinin dil tərkibi və əhalinin məskunlaşması”, “Ekoloji məhkəmə” və s. mövzular praktik dərslər kimi tərtib olunub.

Coğrafiya fənninin tədrisində nəzəri biliklərin praktik olaraq həyata keçirilməsi məqsədi ilə tapşırıqlar, diaqramlar, cədvəllər və s. verilir. Xəritələr üzərində işləmək üçün dərslərdə maraqlı tapşırıqlar öz əksini tapmışdır. Məsələn, VI sinifdə tədris olunan “Planın tərtibi və onun üzərində iş” adlı praktik dərslərin aşağıdakı ardıcılıqla keçirilməsi daha da məqsəduyğundur:

- planın miqyasını tərtib etməli;

- istifadə ediləcək resursları müəyyənləşdirməli;

- planda verilmiş istiqamətləri müəyyən-ləşdirməli;
 - plan üzərində məsafə (sm-lə) göstərməli;
 - həqiqi məsafələri təyin etməli;
 - şərti işarələrdən düzgün istifadə etməli
- və s.

Məsələn, VII sinifdə “Xəritədə nöqtələrin coğrafi mövqeyinin təyin edilməsi” mövzusunun keçərkən şagirdlər xəritədə məntəqələrarası coğrafi koordinatları müəyyən edir və sonra həmin məntəqələrin arasındakı məsafənin riyazi üsullarla neçə kilometr olduğunu hesablamaqla onlarda riyazi bacarıqlar formalaşır. Bunda əlavə olaraq şagirdlər, demək olar ki, məntəqələrin coğrafi enlik və uzunluqlarının təyin edilməsi üçün dəqiq alqoritm üzrə fəaliyyət göstərərək məntiqi bacarıqlarını inkişaf etdirirlər. Məsələn, “Azərbaycan Respublikasının relyefi” mövzusunun praktik olaraq öyrənərkən şagirdlər fiziki xəritəyə əsasən diaqram tərtib edir və rənglərə görə relyefin hündürlüyünü təyin edirlər. Eləcə də, xəritəyə əsaslanaraq verilmiş cədvəli ölkələrin dağlıq və düzənlik relyefə malik olduğunu sərbəst müəyyənləşdirirlər.

Praktik işləri həyata keçirərkən əyani vasitələrdən istifadə etmək bütün nəzəri məlumatları yadda saxlamağa daha yaxşı kömək edir. Tədrisin müxtəlif növlərinə verilən tələblərə görə əyani vəsaitlərə bunları aid etmək olar: çap edilmiş vasitələr (xəritə, şəkil, cədvəl, diaqram, iş dəftəri və s.), mineral və dağ süxurları kolleksiyaları, coğrafi model və maketlər (təpə, dağ silsiləsi, çay vadisi, çay hövzəsi və suayırıcısı), müxtəlif video və audio vəsaitlər və s.. Məsələn: “Avrasiyanın cənubundan şimalına doğru təbii zonaları ardıcıl düzün” adlı praktiki işi həyata keçirərkən şagird iqlim qurşaqlarını xəritədə göstərir və həmin iqlimə uyğun təbii zonaları ərazilərə uyğunlaşdırır. Buna uyğun mövzularda suallar daha çox verilir. Şagirdlərlə xəritə üzərində işə aid praktiki tapşırıqların daha çox yerinə yetirilməsi onlarda xəritə üzərində çevik işləmə bacarığı formalaşdırır. Bunun üçün dərslərdə olan şəkillər kifayət etmir. Əlavə olaraq mövzulara uyğun xəitələrdən də istifadə etmək lazımdır.

Praktik işlər məktəblilərin tədris fəaliyyətinin təşkil formalarından biri olmaqla müxtəlif didaktik vəsaitlərlə nəzəri biliklərin verilməsi, anlayışların formalaşdırılması, qanunauyğunluqlarının təyin edilməsi, habelə yeni bilik əldə

etmək bacarıqlarının formalaşdırılması məqsədi ilə tətbiq olunur. Praktiki işlər müxtəlif formalarda təqdim edilə bilər: tədris materiallarının düşünülməsində, müşahidələr prosesində yeni materialların toplanmasında, praktiki fəaliyyətdə: məsələn, məhəllin planının alınmasında, coğrafi xarakteristikaların, qrafiklərin, diaqramların, kartosxemlərin tərtibində, referatlar, məruzələr hazırlanmasında və s. Müasir dərslərin fərqləndirici xüsusiyyətləri də şagirdlərin yaradıcı qabiliyyətlərini, fəaliyyətlərini inkişaf etdirir.

Coğrafiya dərslərində müstəqil işlərin təşkil üçün hazırlanan iş vərəqləri şagirdlərin bir-birinə olan münasibətlərinə, bilik səviyyəsinə uyğun, aydın başa düşəcəyi səviyyədə olur. Bu üsulla şagirdlərdə məntiqi təfəkkür və anlam vərdişlərini təkmilləşdirməyə, fikri fəaliyyət vərdişlərini inkişaf etdirməyə, əvvəllər qazandıqları biliklərin səfərbər olunmasına çalışırıq.

Qruplarda iş zamanı birgə çalışan şagirdlər müzakirə keçirir, öz təkliflərini verir, suallarla müraciət edirlər. Əgər qrupdakı şagirdlərə eyni tapşırıqlar verilsə, tapşırıqın cavabını əvvəlcə zəif şagirddən soruşmaq lazımdır. Müəllim tapşırıqları yerinə yetirən zaman şagirdlərə istiqamət verməli, sakit tərzdə başa salmalıdır.

Müstəqil iş vərəqlərinin tərtibində müəllim mühüm nəzəri biliklərə və praktiki bacarıqlara, kifayət qədər təcrübəyə malik olmalıdır. Şəraitə, şagirdlərin hazırlıq səviyyəsini, psixoloji xüsusiyyətlərini nəzərə almalı və işə yaradıcı şəkildə yanaşmalıdır.

Beləliklə, praktiki iş coğrafiyanın öyrənilməsində öz mühüm və xüsusi rolunu saxlamaqla yanaşı, dövrümüzün reallıqlarında da çox aktualdır. Praktiki iş şagirdlərin idrak fəaliyyətini aktivləşdirir. Praktiki iş coğrafiyanın daha dərin və mənalı öyrənilməsinə, şagirdlərin bilik və bacarıqlarının daha yaxşı mənimsənilməsinə, praktiki və tədqiqat bacarıqlarının formalaşmasına, yaradıcı təfəkkürün inkişafına, nəzəri biliklərlə praktiki insan fəaliyyəti arasında əlaqələrin qurulmasına kömək edir.

Yaradıcılıq və pedaqoji ustalığı müvəffəqiyyətin rəhnidir. 22 illik pedaqoji fəaliyyətim dövründə yaradıcı olmağa, öz tədqiqatçılıq fəaliyyətimi düzgün istiqamətləndirməyə çalışıram. Eyni zamanda, İKT kurslarından bəhrələnməyə, mətbuat səhifələrindəki yenilikləri izləməyə və onlardan düzgün nəticə çıxarmağa səy

göstərirəm. Məqsədim milli və bəşəri dəyərlərə malik, bacarıqlı, humanist şəxsiyyətlər yetişdirməkdir. Ümumiyyətlə, vətəninə, xalqına, millətinə məhəbbəti olan hər bir təhsil işçisi bu istiqamətdə əzmlə çalışmalı, təhsilimizin inkişafı naminə hər cür fədakarlığa hazır olmalıdır.

Problemin aktuallığı. Praktiki iş coğrafiyanın tədrisi prosesinin tərkib hissəsidir. Praktiki işlərin yerinə yetirilməsi nəzəri biliklərin praktikada tətbiqi bacarıqlarının formalaşmasını təmin edir, fiziki xəritələrin, statistik materialların oxunması, təhlili, müqayisəsi və s. kimi həyati bacarıqlarla təchiz olunur. Praktiki iş məktəblilərin əməksevərlik tərbiyəsinə, müstəqilliyin inkişafına kömək edir.

Problemin elmi yeniliyi. Coğrafiyanın məktəb fənni kimi spesifikliyi ondan ibarətdir ki, onun

mənimsənilməsi üçün zəruri şərt məktəblilərin bilik əldə etmək üçün müxtəlif coğrafi məlumat mənbələrindən istifadə etmək bacarığına malik olmasıdır: mətn, kartoqrafik, statistik və s. Bu bacarıqları yalnız praktiki iş zamanı mənimsəmək olar.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Praktiki işlər aşağıdakı bacarıqların formalaşmasına yönəldilmişdir: müxtəlif coğrafi obyektlərin adlarını çəkmək və göstərmək; obyektləri, hadisələri, əraziləri, komponentlər arasındakı əlaqələri təsvir etmək və xarakterizə etmək, istiqamətləri, coğrafi koordinatları müəyyən etmək; məsafələri, azimutları ölçmək; təbiətin müxtəlif komponentlərini, müxtəlif coğrafi, ekoloji və digər vəziyyətləri müşahidə etmək; dəyişiklikləri, müxtəlif hadisələrin və proseslərin əlaqəsini proqnozlaşdırmaq.

Ədəbiyyat:

1. Seyfullayeva N. Coğrafiyanın tədrisi metodikası: Ali məktəblər üçün dərslik. – Bakı, – 2011.
2. Ümumtəhsil səviyyəsində yeni dövlət proqramları (kurikulumları). – Bakı, – 2013
3. Əlizadə. Ə.Ə. Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri. – Bakı.
4. İntegrativ kurikulum (məhiyyəti və nümunələr): Müəllimlər üçün vəsait (müəlliflər qrupu). – Bakı, – 2005 (İREX təşkilatının xətti ilə).

E-mail: emraliyeva-54@mail.ru

Rəyçilər: *ped.ü.fəl.dok., dos. A.X. Hacıyev,*
ped.ü.fəl.dok., dos. M.S. Kazımov

Redaksiyaya daxil olub: 14.10.2022.